

МИЛОРАД БОШКОВИЋ

ФИЛМСКО СТВАРАЛАШТВО РАТКА ЂУРОВИЋА (25. 11. 1914 - 19. 06. 1998)

Један од утемељивача и горостаса црногорске кинематографије *Рајко Ђуровић* најсвестранија је личност савремене црногорске културне сцене: педагог, синеаиста, енциклопедист, ерудита, публицист, приповиједач, историчар умјетности, писац филмских сценарија, уредник листова и часописа, пријатељ даровитих, принц разговора. Завршио је Филозофски факултет у Загребу, специјализацију у Паризу. Радио као професор и директор средњих школа, умјетнички директор и драматург Народног позоришта на Цетињу, директор издавачког предузећа *Народна књиџа*, управник Умјетничке галерије Црне Горе, секретар редакције Енциклопедије Југославије, филмски сценарист савјетник *Авала филма*, умјетнички директор *Дунав филма*, редовни професор Факултета драмских умјетности у Београду, директор Лексикографског завода Црне Горе и главни уредник Енциклопедије Црне Горе. Пишући поводом шездесетогодишњице живота о *Рајку Ђуровићу*, *Вељко Раговић* је, поред осталог, записао да је он "заправо једна од оних личности - *зачињаваца* који инспиришу културне акције и дају им смјерове и који утичу, посредно и непосредно, на цивилизовање прилика и утемељивање духовне атмосфере. Свјестан колико Црној Гори недостаје - из такозваних објективних историјских разлога, најчешће културних и других институција елементарног значаја, Ратко Ђуровић је зато, о томе нема сумње, и формиран као *зачињавац*". (*Побједа*, 11. јануар 1975)

Укупна активност, идеје, а посебно педагошки и публицистички рад *Рајка Ђуровића* на танан и драматуршки ненаметљив начин кореспондира са његовим филмским стваралаштвом. Човјек мо-

дерног начина мишљења, Ратко никада није био *модернисџа*. Његова сазнања и увиди, етика и оригиналност личности засновани су на историјским и духовним коријенима црногорског бића и utkани у његову филмску естетику и стваралаштво. *Рајко Ђуровић* је писац многобројних филмских сценарија, први југословенски сценарист који је знао филмски модерно и ненаметљиво да размишља, који је дубоко спознао језик тог новог и значајног медија и први је југословенски награђени сценарист.

Ратко Ђуровић се као врстан стваралац најбоље потврђује пишући сценариј. Документарни филм *Мрјиви ѓраг* (1952) дјело је режисера *Велимира Сјојановића* и сценаристе *Рајка Ђуровића*, њихов први велики заједнички успјех. Тај филм је непоновљива слика о раскошним кућама без крова, с паучином на прозорима који зуре у небо, гробовима, сликама капетана и једрењака у Перасту. Све би било прича, једна од многих прича о славној прошлости да није тих детаља Ратковог онеобичавања стварности, када се и збиља и ми помјерамо негдје у мукли дио бића гдје се утици комбинују на необичне начине. Овај филм понајбоље открива сценаристички поступак, поетику и проседе *Рајка Ђуровића*. У првој и, засада, јединој цјеловитој књизи о филму који Црна Гора има, *Црногорска кинематографија и филмови о Црној Гори* Гојка Кастратовића, налазимо и овај податак о *Мрјивом ѓрагу*: "Филм је приказан и на Филмском фестивалу у Венецији и Единбургу, гдје је био веома добро примљен. Сљедеће године приказан је у оквиру Филмске недјеље у Манхајму. То је велики успјех црногорске кинематографије и први награђени црногорски филм". Понесен поетским набојима овог филма Александар Вучо је записао: *Мрјиви ѓраг* се може убројити у наша најбоља филмска остварења. И не само то. Његово је место и међу најуспелијим савременим документарним филмовима светске филмске производње" (*Борба*, 8. фебруар 1958).

И са ове дистанце, послје више од четири деценије, живе у свијести и сјећању неке антологијске секвенце *Мрјивоџ ѓрага*. Посебно она када невидљива рука оживљава давно умрле ствари: у високом звонику зупци зарђале машинерије старог сата раскидају паучину и дочињу да се окрећу, из пресушеног водоскока лагано се дижу танки млазеви, на давно угашеним свјетиљкама појављују се титраји...

Рајко Ђуровић и *Велимир Сјојановић* прихваћени су од стране критике, која је у овом филму запазила одговарајући филмски израз изван уобичајених клишеа. Они ће наставити заједно да раде све до ране смрти *Велја Сјојановића*. Са њиховим именима и опусом живи подстицајна традиција, први успјеси црногорске кинематографије и *звјездани шренуци Ловћенске школе*, некада широко познате на југословенском и свјетском филмском простору. Поглед

на филмско стваралаштво *Рајка Ђуровића* био би оскудан и, у крајњој линији, не би био у складу са његовом личношћу уколико се укратко не би осјеничила *духовна клима* тих почетака. Парадокс прича о *Ловћен филму*, продуценту свјетског имиџа у малој Црној Гори, чији је један од актера Ратко, има своју драматургију, почетак, проседе и невољан крај.

Да би се из позиције данашњег времена схватио значај тих и таквих филмова произведених у *Ловћен филму* неопходно је подсјетити се на оновремено стање духа, емоција и комуникације у Црној Гори. Из партизанских јединица на одговорна мјеста постављени су пјесници, писменији ђаци и несвршени студенти којима је повјерено да утичу на свијест људи и установљење новог вриједносног система. Изграђени су патетични клишеи о правди, о окупаторима, домаћим издајницима, о братству и јединству народа Југославије... Тај шематизам је у хиљадама варијација умножаван и пао је на погодан тле, епску свијест Црногораца и њене репере. Из *Ловћен филма* исижавала је потпуно другачија, модерна естетика која је покретним сликама ослобађала *заробљени ум* и тихе емоције многобројних гледалаца у препуним биоскопима.

Подстицајна естетска енерџија *Рајка Ђуровића*, ослобођена конвенционалности, предрасуда, разних идеолошких и других концепата драгоцјен је допринос *Ловћен филму*, југословенској и црногорској кинематографији. Први филм *Ловћен филма*, произведен 1954. године, јесте *Ушкани џокови* - о путевима који пресијецају Црну Гору и који су изузетан визуелни феномен. Писац сценарија је *Рајко Ђуровић*, режисер *Вељо Стојановић*, а сниматељ *Владета Лукић*. Дјело истих аутора је и филм *Наша џамновања* у коме је приказана историја слободарског народа Црне Горе, као и филмови *За живој*, *Сан над безданом* и *У одбојима сунца*, који су први снимљени експериментални филмови у Југославији. Инспирисани су општим мјестима о животу, смрти и слободи а збивају се у конкретном амбијенту, у мрачним и влажним зидинама тамнице на острву Мамула у Бококоторском заливу. Ова три филма су својеврсни увод, пролегомена за каснији играни филм *Кампо Мамула* истих аутора. Тада угледни филмски критичар и познавалац филмова *Вишко Раскор* записао је: "Ако се уз Веља Стојановића, Ратка Ђуровића и Данила Лекића не може да веже почетак умјетности нашег краткометражног документарног филма (јер прије њихове појаве било је у СФРЈ умјетничких остварења од вриједности као што су Беланови *Тунолови* и Космачев *Прешерн*), оно се бар може слободно рећи да та имена значе формирање прве школе првог јасно одређеног правца у нашој филмској умјетности." (*Побјега*, 1. јануар 1954).

Лажни цар, прича о Шћепану Малом, једној од личности које су смјеша историје, збиље и легенде у Црној Гори - јесте први историјски филм снимљен послје рата у Југославији. Сценарио *Рајка Ђуровића* за овај филм, а посебно сценариј за филмове *Зле љаре* и *Четири километра на саји*, које је режирао *Велимир Стојановић*, одавно припадају историји југословенске сценаристике, а још су модерни и по савременим су филмским мјерилима. Идеја и форма су драматуршки вјешто уобличени, тема је изражена и логична, ликови и односи прецизни и помјерени истовремено, као да је аутор сценарија васпитан на тековинама француске картезијанске културе. Комедија *Зле љаре* је прича о новцу који је бивша Краљевина Југославија оставила у пећини близу Никшића. Паре је народ открио - и многи преко ноћи постали милионери и намах почели да купују све и свашта. Нарочито мртвачке сандуке. Они увијек могу затребати. Када је све на врхунцу, добшар објављује да важност новца престаје. Човјек који је смислио причу, *Рајко Ђуровић*, није вјероватно ни сањао да ће том елегантно осмишљеном и изведеном причом наслутити 1993. годину када су у овој земљи пливале одбачене, простране, попут покривача, новчанице. Живот, дакле, понекад, имитира филм.

1958. године филмски тандем Ђуровић-Стојановић напушта Црну Гору. Обојица одлазе у Београд и настављају да раде у *Авала филму*. Плод те сарадње је филм *Четири километра на саји*, прича о учмалој паланачкој средини предратне Југославије, гдје се два посланика свим средствима боре за гласове, о њеној филозофији и механизму живовања и ђачкој љубави младића и дјевојке чији су родитељи политички противници.

Послије заједничког рада и успјеха, Ратко је доживио неочекивани удар, јер је млади Велимир Стојановић умро од неизлечиве болести у 38-ој години. А када је он умро, није ни Ратко био оно што и прије, јер је изгубио саговорника, подстрекача и личност која је својим утицајем будила у њему властите садржаје. Пишући о неимарима књижевности *Бранко Лазаревић* је за сродност дара и афинитета употребио термин *конџенијални*. Иако, можда, претјерана у квалификативу ова одредница илуструје особености филмског тандема *Рајко Ђуровић - Велимир Стојановић*.

Годинама је Ратко био члан сценаристичког тима *Вељка Булајића*, са Вељковим братом Стеваном. Било је то доба филмских епопеја. Изгледало је да сама историја хоће да уздигне сваки-дашњицу до херојског.

Филмови о рату и изградњи били су углавном херојски. Изгледало је да је загубљена граница између стварности и људске свијести. Дар за нарацију и спектакл *Вељка Булајића*, Стеванова тиха рационалност, суптилност и поетско осјећање живота *Рајка*

Ђуровића дошли су и у овој комбинацији до креативног изражаја, а посебно у филмовима *Козара* и *Пољед у зјеницу сунца*. Ратко је као коаутор сценарија сарађивао у филмовима: *Скопље 63* Вељка Булајића, *Шћанија наше младости* и *Провјерено мин њеи* Здравка Велимировића, *Црвени удар* Предрага Голубовића, *Човјек кога њреба убиџи* Вељка Булајића, *Сезона мира у Паризу* Предрага Голубовића, *13. јул* Радомира Шарановића. Дио његових сценаристичких текстова штампан је у домаћим часописима а *Четири километра на саи* и *Козара* су преведени и посебно објављени.

Готово да нема ниједног познатијег имена код нас са којим Ратко Ђуровић није поставио основу за нове филмове, писао сценарија, текстове, елаборирао идеје. Његово изузетно богато искуство, ерудиција, приврженост ономе што је живо у традицији, отвореност према новим доживљајима и формама многе је подстицало. Ријетко је који сценариста имао толико заслуга за развој филма у својој средини као што је то у црногорској кинематографији Ратко Ђуровић. Његов утицај на бројне генерације често је био од пресудног значаја.

Пуџеви храбрости назив је филма редитеља Радомира Шарановића у продукцији *Заставе филма*, Београд 1972. год. То је кратки документарни филм у коме је Ратко Ђуровић и медијатор и глумац и професор и сценариста. У свом београдском стану, уз чувену цезву за кафу, прецизно и луцидно причао је о страху, нади и храбрости. Причао он о народним херојима Саву Бурићу и Анту Раштегорцу, говорећи како храброст није ништа друго него када се "крене челом у чело". У ствари, говорио је о себи, о стању свог духа и духовности, погледу на свијет, етици и естетици које се у његовим казивањима и филмовима тако дивно прожимају.

Ратко је непрекидно носио Црну Гору у себи. Његово телевизијско стваралаштво посвета је Црној Гори, с намјером да се разбије уобичајена клиширана представа о земљи црногорској и људима који су безброј пута представљени као народ горштакчи, сиромашан и готово емоционално и духовно закључан у брдима. Непокорна и неприступачна Црна Гора наметнула се европском духу као анахронизам или егзотика у камену, а пјесницима и очима камере као романтична идила. Ратко је у тиму *Вељка Булајића* један од аутора ТВ серије *Црна Гора* (епизоде *Најезде и ошћори*, *Веље воде*, *У миру и љубави*). Ђуровићев амбивалентни сценаристички поступак и у овој серији је дошао до израза: једним дијелом ослања се на историјска документа док, с друге стране, остварује знатан драматуршки помак од уобичајеног, навикнутог и очекиваног. Посебно плодна и занимљива остварења донијела је сарадња *Раијка Ђуровића* као сценаристе и *Гојка Кастратовића* редитеља за Телевизију Црне Горе. *Црна Гора 20-оџ вијека у филмским доку-*

мениџима (10 епизода) садржи безброј чињеница и старих докумената од 1896. до 1980. али и онај познати Ратков дух савременог сензибилитета. *Туђинци и извањци о Црној Гори* (8 епизода) јесте драматуршки успјешно преношење богате литературе коју су оставили извањци типа Сима Матавуља и Лазе Костића као и многи енглески, италијански, пољски, руски, француски дипломате, истраживачи, ботаничари, антрополози, путописци, књижевници, новинари. *Гласовићи црногорски јунаци* (8 епизода) јесте ефектна реконструкција значајних личности црногорске историје, визуелно ослоњена на графике. Враћени су у данашњи шарени живот погледи људи за које вјерујемо да су били јунаци, а чудно су живи и чезнутљиви њихови погледи са старих гравира, фотографија и графика. Последња серија, последњи реализовани сценарио *Рајко Буровића То је Црна Гора* (8 епизода) - јесте љетопис, визуелна енциклопедија о културној баштини Црне Горе од праисторије до наших дана.

Да би успоставио нове, никад ваљано проучене и изнијансиране, односе између културне прошлости и садашњости црногорског народа, *Рајко Буровић* научнички предано и дисциплиновано пише (у часопису *Сиварање* и у дневним и периодичним публикацијама) о заслужним људима црногорске културне историје који су се бавили филмом. Читао је сјајно трагове претходника, уважавао их, и увијек је у тим траговима тражио оно што је живо даном данашњим. То је значајан валоризаторски посао, јер се тиме успоставља позитивна, подстицајна, жива традиција. Многе личности је вратио из непотребног заборавља. Знао је он добро заводљиву пролазност трепераве слике, да остаје само оно што човјек запише. То што је Ратко записао, ослобођено је свега сувишног, компоновано је на искуствима филмског реза, а у себи је спојило предности писане ријечи и покретне слике. Објавио је неколико студија, есеја, приказа и енциклопедијских чланака из теорије, праксе и историје филма. За потребе редовних и постдипломских студија Факултета драмских умјетности у Београду објавио је дјелове својих предавања: *О адаптацији и екранизацији књижевних дјела, Биљешке са предавања и семинара, Основи филмске драматургије, Техника писања филмског сценарија*.

Драматичан и изузетно свестрано обавијештен о текућим догађајима у југословенској и свјетској култури и филму, професор Буровић због тога успијева да, често буде духовно млађи од својих студената. Он од њих настоји да створи и уобличи оригиналне и *нејослушне* личности које иду за својим визијама.

Сваки је знатижељник код Ратка Буровића у свако доба могао добити прави и вјеродостојан податак, узети још коју чињеницу из његовог огромног памћења, ослушнути идеју, допуну властите

замисли. Ратко је био покретна катедра око које се окупљао умјетнички и други свијет као што се то одвајкада чинило по Европи гдје се у културним круговима и салонима окупљала духовна елита. Принц разговора је у свему налазио причу која има почетак, атмосферу и крај и онај *гвинџи* (тако је Ратко звао драматуршки или виолински кључ) око кога се све окреће.

